

НОВА КУЛЬТУРА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ЯК КУЛЬТУРА МИРУ

Побудова демократичного суспільства в незалежній Україні, інтеграція до світової спільноти на засадах загально визнаних цінностей - суспільного миру, демократії та громадянського суспільства, пріоритету прав людини, верховенства права - спонукають до формування та засвоєння суспільством *нової культури співіснування - "культури миру"*. Зокрема, ця культура ґрунтується на визнанні того, що суспільне добро досягається лише через реалізацію особистісного начала кожного члена суспільства, через забезпечення можливостей для самовизначення особистості у широкому спектрі соціальних та духовних виявлень. Ця сфера вважається однією з "слабких ланок" життя посткомуністичних суспільств. В них спостерігається зростання рівня конфліктності та ксенофобських настроїв, а також ріст фундаменталізму та екстремізму саме на релігійному ґрунті. Тому йдеться фактично про необхідність *плекаати нову культуру релігійного життя*, де оновленню підлягають і взаємодія суспільства та держави у духовній сфері, і співіснування різних релігійних спільнот, і засоби забезпечення особистої свободи вибору щодо віри, релігії та церкви. Нарешті, самі релігійні спільноти, долаючи своє маргінальне в минулому становище, мають віднайти своє органічне місце у побудові громадянського суспільства.

Умови, що визначають специфіку релігійного життя в сучасній Україні. Внаслідок розпаду тоталітарної моделі відносин церкви і держави з'явилися нові можливості вільного розвитку конфесій. Експерти відзначають, що у роки незалежності України триває *переорієнтація влади від інструментального використання релігійних організацій для здійснення окремих політичних проектів на створення умов для всебічної й повної реалізації релігійними організаціями суттєво й історично властивих їм суспільних функцій*. Зростає свобода конфесійної активності. Держава схвалює соціально значущу діяльність церкви, спрямовану на моральне вдосконалення суспільства, збереження й розвиток культури, виконання соціально-терапевтичних та соціально-адаптаційних функцій. Найважливішим завданням держави при цьому є *найсуворіше дотримання принципів світської держави, зокрема, рівності усіх конфесій та релігійних організацій перед законом та державою*.

Велике значення в цьому мають конституційні принципи - рівність громадян незалежно від ставлення до релігії; рівність релігій перед законом; відокремлення Церкви від держави, а школи від Церкви. *Жодна релігія не може бути визнана як обов'язкова* (ст.35,ч.3), Це запобігає виникненню державної релігії та привілеїв будь-яким релігійним організаціям. Стаття 24 Конституції України також формулює принцип рівності прав і свобод громадян, в т. ч. без обмежень за релігійною ознакою. *Тож усі віруючі в Україні і створені ними релігійні організації користуються повнотою прав та мають рівний юридичний статус - незалежно від часу створення, терміну існування та розмірів. Конституція також не передбачає розділення релігійних організацій на традиційні та нетрадиційні, визнані та невизнані тощо*.

Позитивні тенденції внутрішньоцерковного життя та проблеми діяльності релігійних організацій. Україна відзначається *пожвавленням спільнотного та парафіяльного життя, посиленням мирянського руху для задоволення насамперед духовних потреб, активізацією соціальної та благодійницької діяльності*. Останніми роками екстенсивне зростання переходить у зміцнення внутрішньої організації, вдосконалення пастирського служіння, вирішення внутрішніх проблем та проблем у відносинах між конфесіями, між суспільством та державою.

Керівництвом різних конфесій водночас відзначаються, як бажані для вирішення, *проблеми оподаткування релігійних організацій, відсутність пільг, труднощі з поверненням культових споруд та майна, з одержанням гуманітарної допомоги,*

* Доцент Національного університету "Києво-Могилянська Академія", к.філос.н.

ускладнений доступ місцевих церков до ЗМІ, особливо електронних, втручання політиків у релігійне життя, експансія іноземних місіонерів. Існує також ціла низка проблем, які підвищують рівень конфліктності в релігійному середовищі до загальнонаціонального масштабу. Серед них виокремлюється: розкол у православному середовищі, конфлікт між юрисдикціями; православно-греко-католицький конфлікт; протистояння між традиційними для України ("місцевими") конфесіями та новоутвореними релігійними організаціями, громадами закордонного походження, новими релігійними рухами; політизація релігійного життя.

Основа міжконфесійних конфліктів. Тиск, часом відкрито насильницький, на релігійні організації призвів там до внутрішніх деформацій. Наприклад, знищення Греко-Католицької церкви у 1946 р., масове закриття православних храмів в роки радянської влади, стримування росту протестантських об'єднань у 60-70-х роках м. ст. призвели до появи такої конфесійної карти України, яка не відповідала реальним духовним потребам віруючих. Зняття перешкод на шляху вільного розвитку релігійних організацій стимулювало *перерозподіл зон їхнього впливу*, який і постав в основі міжконфесійних конфліктів. Міжконфесійні та внутрішньоконфесійні конфлікти загострюються *невирішеністю майнових питань* (насамперед, браком культових приміщень): протягом 1917-87 років в Україні було зруйновано понад 14 тис. культових споруд; сьогодні лише близько 2/3 релігійних громад забезпечені повноцінними культовими приміщеннями. Крім матеріальних причин, визначаються причини *історичні та ідеологічні*. Серед них: *природа ортодоксальних церков, що не схильні до плюралізму*, відстоюють єдину абсолютну істинність своєї віроповчальної позиції; у своєму розвитку вони зупинилися фактично на початку ХХ ст., *не пройшовши сучасної цивілізованої "школи толерантності"*, на відміну від церков Європи та Америки. Нарешті, *політизація, ідеологізація, інструментальне використання церков, трансляція через них міфологізованих образів, як от "образу ворога"*, також визначаються як причини підвищеної конфліктності у релігійному середовищі.

Міжправославні відносини в Україні. Небезпека міжправославного конфлікту. Витоки міжправославного конфлікту, за визначенням експертів - у різному ставленні православних юрисдикцій (УПЦ, УПЦ КП, УАПЦ) до питання національної переорієнтації православ'я в Україні та участі церкви у процесі національного відродження. На сьогодні відзначаються *полярність та непримиренність позицій*. Соціально-культурним підґрунтям ситуації є різне спрямування масових настроїв у православному середовищі різних регіонів країни. Йдеться про історично спричинені відмінності та суперечності, пов'язані з формуванням української політичної нації, зміцненням національної свідомості. Так, *існує частина віруючих, які захищають ідею церковної автокефалії, на той час як інша частина не сприймає цієї ідеї*. Через свою довготривалість конфлікт обрис іншими конфліктними лініями, найпомітнішою з яких є *міжособистісні стосунки церковних ієрархів всередині і між юрисдикціями*. Лише як відносно позитивний наслідок експерти фіксують те, що міжправославний конфлікт суттєво обмежив можливі претензії православної церкви (по прикладу Росії) на монопольний статус у загальнодержавному масштабі.

Існує небезпека вкорінення до суспільної свідомості негативних стереотипів; небезпека консолідації православних на ґрунті протиборства (проти "розкольників", католиків, "сектантів", язичників тощо). Усе це здатне гальмувати національну консолідацію. Експерти вважають, що *штучне форсування церковно-канонічної диференціації та самовизначення за сучасної релігійної ситуації і стану національної свідомості, також не сприятиме суспільній консолідації*.

Офіційна позиція, висловлена державним речниками, полягає в тому, що *міжправославний конфлікт є чинником дезинтеграції суспільства, здатним зіграти роль детонатора соціально-політичних конфліктів. Держава сприятиме миротворчим контактам між православними різних юрисдикцій, розв'язанню суперечностей, однак не*

братиме на себе ролі об'єднавця. Визнання автокефалії Українського Православ'я врешті-решт залежить не від зовнішніх церковно-політичних комбінацій, не від можливих зусиль української влади. *Вона залежить від зусиль, спрямованих на подолання внутрішніх суперечок, розколів.* Лише національно-територіальний, помісний, а не етнічний принцип може бути підґрунтям канонічної автокефалії православної церкви в незалежній Україні.

Тут, крім проблеми православної автокефалії, існує глибша, на думку експертів, проблема оновлення православ'я, його здатності адекватно реагувати на зміни у суспільстві, знаходити у глибині духовного життя та у багатстві літургійної практики відповіді на запити сучасності. Відмова від перетворюючого впливу на суспільство є небажаною та небезпечною за наших умов, коли до православної традиції продовжує відносити себе більшість населення.

Стосунки між православними і греко-католиками. Чинники послаблення напруженості. Модель міжконфесійних стосунків між православними і греко-католиками - історично конфліктна. В останні роки цей конфлікт часом набував насильницьких форм. Чинниками конфлікту є: історична традиція взаємної непримиренності; пам'ять про численні насильства та образи в минулому під релігійним прапором та, як правило, на користь однієї з конфесій; звичка користуватися протекцією влади, використовувати політичну демагогію у міжконфесійній боротьбі; некоректне ставлення або ж протекціонізм місцевої та центральної влади, втручання політиків та політичних груп. Внаслідок цього релігійне протистояння було посилене політичною боротьбою і саме стало її компонентом. Основними пунктами цього протистояння були розподіл регіональних сфер впливу та розподіл майна і культових приміщень. На конфлікт впливали також зовнішні чинники, насамперед позиції Апостольської Столиці та Московського Патріархату.

Через орієнтацію греко-католиків на національні проблеми релігійно-церковного життя їх ставлення до православних значною мірою визначається ступенем усамостійненості останніх. *Унезалежнення, хоч і різною мірою та в різних формах, Українського Православ'я (діяльність УАПЦ, створення УПЦ КП, лояльна позиція УПЦ МП), незважаючи на загальну кризу православ'я, здатне оптимізувати відносини між православними і греко-католиками.* Ще одним позитивним чинником стало *завершення в цілому розподілу регіональних сфер впливу.* Це знизило поріг напруженості. До того ж, *УГКЦ прагне подолати регіоналізм, стати церквою загальнонаціональною.* Прагнення закріпитися в регіонах домінування православних юрисдикцій стимулює мирні ініціативи представників УГКЦ. Це підтверджується високим статусом Києво-Вишгородського екзархату, кількома ініціативами у розвитку міжконфесійного діалогу (Екуменічна рада в Івано-Франківську, зустрічі ієрархів обох церков та ін.).

Проте не варто перебільшувати шанси на воз'єднання християн Східного обряду в Україні найближчим часом. Цьому перешкоджають: традиція розділення та різниці у віровченні, культі, а особливо в організації; стереотипи масової свідомості віруючих; амбіції керівництва конфесій. До того ж, не є визначеним канонічний статус обох конфесій в Україні: Рим не визнає УГКЦ помісною, а православні із-за розколу не мають перспектив на автокефалію. У перспективі можливий *єкуменічний діалог.* Прагнення до такого діалогу, вірогідно, будуть демонструвати конфесії-меншини в тому чи іншому регіоні (особливо УГКЦ на Сході України). Водночас зміцнення позицій УГКЦ на Сході може стати на певному етапі приводом для звинувачень у прозелітизмі, загальмувати її діалог з православними, посилити ізоляціоністські настрої серед православних.

На думку експертів, *православно-греко-католицький конфлікт вже пережив найгостріший етап свого розвитку.* Реальними є надії на його врегулювання, проте вони коригуються *невирішеністю спірних питань та наявністю конфронтаційних стереотипів у свідомості представників конфесій - сторін конфлікту*

Протестантизм і культура міжконфесійних відносин. Довго перебуваючи в умовах змушеного "виведення" з багатьох сфер буття, протестантизм накопичив чималий

досвід адаптації до несприятливих суспільних умов. Сьогодні це допомагає протестантам входити до нових суспільних й духовних реалій без особливого драматизму, внутрішніх розколів, спалахів міжконфесійних непорозумінь у своєму середовищі. Протестантські церкви України займають відкриту позицію у міжконфесійному житті. Вони не втручаються у внутрішні справи інших конфесій, не виявляють релігійної нетерпимості, уникають міжконфесійних зіткнень. Протестантизм (окрім деяких течій) дотримується екуменічної позиції, виступаючи за діалог з всіма релігіями. Проблема екуменізму має для протестантів особливе значення, пов'язане з давніми спробами об'єднання протестантських течій. Акцентується на фундаментальних релігійних ідеях та засадах, спільних для всіх християн, на конкретних екуменічних кроках. Так, Біблійне товариство України, де співпрацюють основні протестантські церкви, інші конфесії, стає своєрідною формою міжконфесійного об'єднання християн.

Нові релігійні рухи в Україні. Вважається, що сталість явища нових релігійних рухів має під собою потужне соціокультурне підґрунтя – загальну кризу європоцентристської цивілізаційної моделі, що стимулювала релігійні пошуки поза християнством і спроби релігійного синтезу; відірваність багатьох людей від місцевої духовної традиції; слабкість "історичних" церков, їхньої місіонерської активності; криза ціннісних орієнтирів особи та суспільства в цілому. За цих умов за участю нових релігійних рухів відбувається задоволення низки соціальних, психологічних та духовних потреб. "Традиційні" церкви видаються багатьом надто інтегрованими до суспільства, політизованими, навіть секуляризованими, недостатньо есхатологічними. Із-за цього перевага віддається малочисленим групам "обраних", які протистоять суспільству з його вадами та проблемами, прагнуть врятувати світ, в т.ч. через прозелітизм. *Спрощена, доступна доктрина та прозора мораль, а також наголос на особистому виборі та особистій духовній практиці адепта дають усвідомлення самобутності й особистої цінності, часто призводять до рівня духовного та морального життя, вищого за рівень оточуючого світу.* Секти та рухи культистського типу, в тому числі християнські, дають доступні відповіді на глобальні питання людського буття та теології, практикують менш стереотипні богослужіння, доступнішу символіку, опираються на активність мирян. Нарешті, вони працюють серед соціально і психологічно вражених соціальних груп.

Ситуація із закордонними місіями: "релігійна конкуренція"? В Україні діє більше ста різних закордонних місій. Експерти так характеризують ситуацію: *з одного боку, потужний тиск добре відмобілізованих та фінансованих місіонерських структур; з іншого - ослаблені історичні церкви, не здатні винести благовістя за храмові стіни.* Історичні християнські конфесії, насамперед православна, виявляють стурбованість можливістю зміни соціокультурного обличчя суспільства. Звідси - апеляція до держави, ідеологічна кампанія щодо іноземних місій. Серед причин відставання місцевих церков називають: *надто велику залежність церков, особливо у східнохристиянській традиції від державної підтримки; утруднена можливість модернізації православ'я з його акцентом на традиціях порівняно з більш мобільними римо-католицизмом та протестантизмом; відставання східного богослов'я з сучасних соціальних, моральних та антропологічних питань; низький рівень богословської, духовної, педагогічної, культурної підготовки духовенства; значне послаблення місцевих церков протягом минулих десятиліть; їх фінансові та матеріальні труднощі порівняно з фінансовою потужністю капіталізованих закордонних місіонерських організацій; вплив демонстрованої різниці в рівнях розвитку Сходу й Заходу, що створює модель привабливого способу життя (сучасні технології, добробут, тощо).*

Проте діяльність нових релігійних рухів, їх місій виявила, що релігійна свобода зовсім не спричинила зміни традиційної релігійної ідентичності українців, а лише продемонструвала складність та неоднозначність цього явища. *Україна є не православною та греко-католицькою, а поліконфесійною. До того ж, вона є відкритою щодо зовнішніх впливів.* Закордонні місіонери не здатні спричинити повну трансформацію історичної

християнської традиції в Україні. Їхня паства зростає головним чином за рахунок нинішніх невіруючих. Об'єднання місцевих конфесій на боротьбу з "чужими" малоймовірне і головне, небажане. Воно скоріше здатне спровокувати конфліктні, деструктивні стереотипи у масовій свідомості.

Обмеження релігійної свободи не є засобом збалансування "конкурентноздатності". Ефективнішою може бути хіба що опосередкована підтримка державою традиційних церков. Наприклад: пільгами у *оподаткуванні добродійництва* та господарчої діяльності, спрямованої на церковну *відбудову*; підтримка *церковної видавничої справи рідною мовою* для створення та зміцнення національного культурно-конфесійного середовища; допомога у налагодженні системи *церковної освіти*. Решта є сферою прямої компетенції й відповідальності самих місцевих церков, покликаних осучаснити богословську і літургійну традицію, підготувати духовенство та спрямувати мирян адекватно реаліям сьогодення.

Модель толерантності у сфері релігійного життя. Пропозиції тих чи інших параметрів такої моделі релігійної толерантності, яка була б перспективною і реалістичною, формулюються принаймні з двома застереженнями. По-перше, зазначається, що *історичний досвід свідчить про певну несумісність релігії (особливо у її практичних проявах) з ідеєю толерантності*. Досі існують великі ускладнення із внесенням цієї ідеї (у формі, скажімо, екуменізму) до масової свідомості саме *практикуючих віруючих*. Проте, з іншого боку, поширюється тверезий погляд *не лише на іновірців, але й на представників нерелігійного світогляду (включно атеїстів) як на повноправних партнерів віруючих у реалізації релігійної свободи як свободи совісті*.

Перспективна модель толерантності, в різних формах пропонована сучасними українськими інтелектуалами, передбачає, зокрема: визнання *частковості, обмеженості релігійного досвіду* кожної людини, спільноти, конфесії; визнання *рівночасності різних духовних шляхів*; можливість *обирати один з них і послідовно дотримуватися цього, наперед часткового вибору*; обов'язкове визнання *аналогічних прав інших*. Така модель толерантності передбачає як *право на несумісність і непоєднаність того, що по суті несумісне і непоєдане*, так і принцип *мирного співіснування різних конфесій у їх окремішності* з тим, щоб надалі воно могло привести до зближення. Показовою є подібність цієї моделі до т.зв. "*культури діалогу*" - моделі стосунків між представниками різних світоглядів та релігій, яка протягом останніх десятиліть обговорюється та втілюється у світі за участю, зокрема, таких міжнародних інституцій, як Бюро з міжрелігійних відносин, Відділ діалогу з представниками різних релігій та ідеологій Всесвітньої Ради Церков, Папська Рада з міжрелігійного діалогу, Комітет з розвитку, справедливості та миру, Європейська Екуменічна асамблея. Тому видається актуальною апробація на українському ґрунті деяких загальноновизнаних напрямів практичного втілення нової культури міжрелігійного діалогу, серед яких: *спільна міжконфесійна праця з вивчення та викладу історії, особливо церковної; вдосконалення принципів релігійного виховання таким чином, щоб виховувана власна релігійна ідентичність не конфліктувала з іншими релігіями; захист прав віруючих та релігійних спільнот з позиції прав людини; вдосконалення місіонерської діяльності так, щоб вона не шкодила, а сприяла збереженню інших культур; вироблення спільної світової (універсальної) етики, яка б утверджувала норми мирного співіснування та зближення всіх релігій*. Розвиток і поширення такої моделі толерантності в Україні видається суспільно важливим завданням нової культури релігійного життя як культури миру.

Місце і роль релігії і церкви в новій культурі миру. Забезпечення та зміцнення суспільного миру через засвоєння культури громадянської солідарності та культури діалогу стає однією з головних умов формування, успішного функціонування та розвитку демократичних механізмів у суспільстві. Особливою мірою це є актуальним для посткомуністичних суспільств, що обрали шлях незалежного демократичного розвитку. У цьому зв'язку церква, як інституція, має повною мірою виконати свою соціально-етичну

функцію - бути однією з "медіативних" структур, що створюють сучасне громадянське суспільство. Діяльність церкви може й повинна поширювати фундаментальні позитивні цінності, формувати солідарні відносини у суспільстві, створювати загальний консенсус щодо етичних цінностей, здоровий моральний клімат.

Щоб стати осередком морального та суспільного оновлення за сучасних умов, церква сама потребує постійного оновлення - *засвоєння культури діалогу та культури миру*. Складником цього є насамперед *прагнення до внутрішньоконфесійного діалогу*. Метою його є зміцнення зв'язків усередині релігійних організацій, подолання відчуження між духовенством, богословами та мирянами, активізація обштинного життя, пробудження ініціативи віруючих у духовному житті та соціальному служінні. По-друге, це, безперечно, зусилля, спрямовані на *зміцнення мирних, толерантних відносин між різними конфесіями*.

Дедалі актуальнішою стає думка про те, що церква повинна *по-новому визначити свою суспільну роль*. Проте тут йдеться вже не про інструментальне використання релігійного чинника для здійснення будь-якого суспільного проекту, а про повернення релігійним організаціям історично притаманного їм місця у суспільстві та сутнісно притаманні їм соціальної ролі. Відмовляючись від ролі моральної, а деінде й політичної опозиції, часом вимушеної у попередню епоху, церква має не лише зберегти та зміцнити свою роль соціально-благодійницької та гуманітарної інституції. *Вона має право і зобов'язана компетентно висловлюватися з актуальних питань громадського життя, виступати з власними ініціативами в культурній та соціальній сферах*. Навіть не пропонуючи певних економічних, політичних, соціальних моделей, не репрезентуючи певної суспільної системи, церква здатна пропонувати органічне, цілісне бачення суспільного життя в єдності його матеріальних та духовних аспектів. Реалізуючи завдання духовного оновлення особистості та спільноти, церква може і повинна сприяти гуманним шляхам вирішення суспільних проблем. Репрезентуючи абсолютні цінності, церква здатна формулювати орієнтири у вирішенні вселюдських проблем, демонструвати свою відкритість до світу і створювати можливості для співпраці між собою та суспільством. Позитивним прикладом, що набув універсального значення, є більш як сторічний розвиток соціального вчення Католицької церкви.

Проте успішність моральної, соціальної та гуманітарної діяльності релігійних організацій ставиться у пряму залежність від головного аспекту їхньої існування - бути осередками релігійної діяльності, сприяти духовному зростанню своїх членів. Очевидно, що можливо лише за умови повернення релігійним організаціям їх історично та сутнісно притаманних функцій та сфер діяльності. Таке повернення нині теж стає невід'ємною складовою нової культури релігійного життя як культури діалогу та миру.

А.Абасов*

КУЛЬТУРА МИРУ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІДОМОСТІ: ВІД МОНОЛОГУ ДО ДІАЛОГУ

Надто багато чудових ідей та починань піддавались обструкції або ж відкидалися "прозою" життя лише тому, що були подані в контексті культури "монологу", яка мало обтяжена реальним станом речей в світі, наявністю чи відсутністю свідомості, здатної піддати запропоновані новації критиці культури "діалогу". Мову необхідно вести про два типи культури, одна з яких сумірна з історією людства, інша, якщо не враховувати її окремі, майже випадкові прояви в різні епохи, зародилася в образі переважно концептуального "ідеалізму" в останні десятиріччя минулого століття. Даний образ детермінується виключно із-за теоретичного визнання та практичного неприйняття

* Завідуючий відділом Інституту філософії АН Азербайджану, д.філос.н.